

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Pluricentriciteit in de taalgeschiedenis: bouwstenen voor een geïntegreerde geschiedenis van het Nederlands (16de - 19de eeuw)

Van de Voorde, I.

Citation

Van de Voorde, I. (2022, April 19). *Pluricentriciteit in de taalgeschiedenis: bouwstenen voor een geïntegreerde geschiedenis van het Nederlands (16de - 19de eeuw)*. LOT dissertation series. Amsterdam, LOT. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3284980>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3284980>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Hoofdstuk 11 – Conclusie

1 Inleiding

Sinds de tweede helft van de 20ste eeuw werden de bouwstenen gelegd voor de theorie over pluricentriciteit, toen in toenemende mate gereflecteerd werd over verschillende nationale variëteiten van dezelfde taal. Hoofdzakelijk Stewart (1968) en Kloss (1978) legden de basis voor het concept pluricentriciteit, dat verder uitgewerkt werd door Clyne (zie o.a. Clyne, 1984; Clyne, 1989; Clyne, 1992b; Clyne, 1995). Clyne kwam tot een definitie van pluricentriciteit die tot op vandaag gangbaar is: de opvatting dat een taal meerdere centra heeft die elk beschikken over een nationale variëteit met eigen normen (Clyne, 1989, p. 358). De discussie gaat daarbij steeds over variëteiten van de standaardtaal.

Doordat het genoemde centrum van de taal vaak samenvalt met de natie-staat, en ook door de associatie van het concept pluricentriciteit met naties en nationale variëteiten, hebben sommige onderzoekers een voorkeur voor de term 'plurinationaliteit' in plaats van pluricentriciteit (Ammon, 1995; Ammon, 1998; Ammon, 2005). Het gaat hier evenwel om hetzelfde concept. In het onderhavige onderzoek hanteerden we de meest gebruikte term pluricentriciteit. Pluricentriciteit vervangt de monocentrische visie op talen, waarbij uitgegaan wordt van slechts één centrum. Dit centrum bepaalt dan de normen. Monocentriciteit was voor veel talen – waaronder het Duits en het Nederlands – lang de dominante opvatting. Voor het Duits was het centrum dan te situeren in Duitsland; voor het Nederlands in Nederland, en meer specifiek in Holland (cf. *infra*).

Zoals blijkt uit de definitie van pluricentrische talen is een van de kernideeën van pluricentriciteit het bestaan van meerdere nationale variëteiten. Deze nationale variëteiten verschillen van elkaar door taalkundige kenmerken (cf. criterium *linguistic distance* van Muhr), die bijdragen tot de (nationale) identiteit (Muhr, 2012; Muhr, 2016). Het kan dan gaan om syntactische, fonologische en/of lexicale verschillen. Ook verschillen op het gebied van de semantiek en pragmatiek kunnen zich voordoen (Clyne, 1989, pp. 360-361). Bij pluricentrische talen in een aangrenzend taalgebied (bv. Duitsland,

Oostenrijk en Zwitserland; Nederland en Vlaanderen) is de politieke grens tussen de natie-staten in die zin ook een taalgrens, met specifieke nationale varianten aan elke kant van de grens (Ammon, 1998; Dollinger, 2019a).

In de Duitse onderzoekstraditie staat het concept pluricentriciteit tegenover pluriarealiteit. Volgens het pluricentrische model zijn Duits-Duits, Oostenrijks-Duits en Zwitsers-Duits drie nationale variëteiten van het Duits (cf. *Vollzentren* in de opvatting van Ammon, 1995). De voorstanders van pluriarealiteit gaan niet uit van afgebakende nationale variëteiten met specifieke nationale varianten. Ze argumenteren dat de meeste van deze varianten relatieve varianten zijn: ze komen bijvoorbeeld slechts voor in een bepaald deel van het land en/of worden ook gebruikt in andere Duitssprekende landen. De pluriarealist opteren dus voor een areale distributie van standaardvarianten, over de nationale grenzen heen. Deze areale distributie volgt bovendien vaak de traditionele dialectgebieden. Toegepast op de Duits-Oostenrijkse grens betekent dit bijvoorbeeld dat varianten in Oostenrijk ook in Beieren voorkomen, en omgekeerd (Elspaß & Dürscheid, 2017; Elspaß, Dürscheid & Ziegler, 2017; Elspaß & Niehaus, 2014).

Een belangrijk onderscheid tussen beide concepten is dus de focus op nationale grenzen bij pluricentriciteit en de focus op dialectgrenzen bij pluriarealiteit (Norrby et al., 2020, p. 207). Dit onderscheid hebben wij ook gehanteerd bij de operationalisering van de concepten voor onze studie (cf. *infra*).

In de literatuur over pluricentriciteit wordt het Nederlands tegenwoordig beschreven als een pluricentrische taal met nationale variëteiten in Nederland (Nederlands-Nederlands) en België (Belgisch-Nederlands).⁵⁵ De centra van deze variëteiten bevinden zich respectievelijk in de Randstad in Nederland, en in Brabant in België. In de traditionele visie op de geschiedenis van het Nederlands is pluricentriciteit een relatief recent fenomeen, te situeren rond het begin van de 20ste eeuw. In de eeuwen voordien zou er dan telkens slechts één centrum zijn, en hebben we dus te maken met een situatie van monocentriciteit. Ik vat deze traditionele visie in wat volgt kort samen.

⁵⁵ In Suriname bestaat een derde nationale variëteit van het Nederlands, die we in dit onderzoek verder buiten beschouwing lieten.

Het centrum van de Lage Landen bevond zich in de 16de eeuw in de Zuidelijke Nederlanden, en meer specifiek in Brabant. Na de val van Antwerpen in 1585 verschoof het centrum van Brabant in de Zuidelijke Nederlanden naar de Hollandse steden in de Noordelijke Nederlanden. In de tweede helft van de 16de eeuw waren er zowel in het Noorden als het Zuiden aanzetten geweest voor een geschreven standaardtaal. Traditioneel wordt aangenomen dat het Zuiden na de val van Antwerpen echter geen aandeel meer had in de ontwikkeling van een Nederlandse standaardtaal. De codificatie en consolidatie van de standaardtaal in de 17de en 18de eeuw in het Noorden staat tegenover vreemde overheersing en afgebroken standaardisatie in het Zuiden. In de 19de eeuw werd de positie van het Nederlands in Vlaanderen versterkt met het ontstaan van de Vlaamse Beweging. Binnen de Vlaamse Beweging ijverden integrationisten voor een overname van de bestaande Noordelijke standaardtaal. Zij stonden tegenover particularisten die een eigen Vlaamse standaardtaal beoogden. Naar het einde van de 19de eeuw toe wonnen de integrationisten het pleit: de standaardtaal in Vlaanderen raakte gericht op het Noordelijke Nederlands, maar onderging in de 20ste eeuw autonome ontwikkelingen (Janssens & Marynissen, 2011; Van der Wal & Van Bree, 2008). Deze laat-19de-eeuwse en 20ste-eeuwse ontwikkelingen hebben geleid tot de huidige situatie van pluricentriciteit.

Op grond van bevindingen in recenter empirisch onderzoek zouden we pluricentriciteit voor het Nederlands echter minstens 100 jaar eerder in de tijd kunnen situeren (o.a. Rutten & Vosters, 2010b; Rutten & Vosters, 2011; Rutten & Vosters, 2013; Vosters, Rutten & Vandenbussche, 2012; Vosters, Rutten, Van der Wal & Vandenbussche, 2012). Zo maakte onderzoek naar taalnormen in de Zuidelijke Nederlanden in de 18de en het begin van de 19de eeuw duidelijk dat er met name in de tweede helft van de 18de eeuw een aparte Zuidelijke normatieve traditie ontstond, met overeenkomstige spellingvoorschriften in de periode vóór 1815. De spellingvarianten die voorgeschreven werden in het Zuiden (bv. <ae> voor de spelling van /a:/) weken af van de officiële spelling Siegenbeek in het Noorden (1804) (bv. <aa> voor de spelling van /a:/). Hierdoor werd in het metalinguïstische discours een schematische oppositie gecreëerd tussen typisch Zuidelijke en typisch Noordelijke spellingvarianten. In de context van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden werden dit dan sjibbolets van Noordelijk en Zuidelijk taalgebruik. Op het gebied van spelling was er dus wel sprake van divergentie tussen het Noorden en het Zuiden, al betreft het slechts minimale

spellingverschillen. De keuze voor een bepaalde spellingvariant hing vaak ook samen met een Noordelijke of Zuidelijke identiteit (cf. Hoofdstuk 3, Sectie 4.2). Al deze bevindingen suggereren dat er al een tweede centrum in ontwikkeling was in de late 18de eeuw, met een aparte normatieve traditie en onderscheidende taalkundige kenmerken.

De discrepantie tussen de traditionele visie en het recenter empirisch onderzoek leidde tot de vraag die centraal stond in deze dissertatie: in welke mate kunnen we een concept als pluricentriciteit aanwenden om de geschiedenis van het Nederlands te beschrijven? We toetsen het moderne concept pluricentriciteit dus historisch en gaan na in welke mate het concept gebruikt kan worden in historische contexten.

Om pluricentriciteit historisch te kunnen onderzoeken is het noodzakelijk om een langere periode in de geschiedenis te beschouwen (diachrone dimensie) en specifieke regio's in het onderzoek te betrekken (regionale dimensie). Bovendien kunnen meerdere genres licht werpen op eventuele genreverschillen (genredimensie). Een corpus dat deze drie dimensies omvat bestond nog niet voor het Nederlands. Daarom werd het *Historical Corpus of Dutch* (HCD) opgebouwd aan de Vrije Universiteit Brussel en de Universiteit Leiden. Dit corpus bevat teksten van de 16de tot en met de 19de eeuw. Het midden van elke eeuw werd als uitgangspunt genomen (1550, 1650, 1750 en 1850), met een marge van twintig jaar voor en twintig jaar na elk jaartal. Daarnaast werden twee regio's uit de Noordelijke Nederlanden (Holland, Zeeland) en twee regio's uit de Zuidelijke Nederlanden (Brabant, Vlaanderen) geselecteerd om een vergelijking tussen het Noorden en het Zuiden van het taalgebied mogelijk te maken. Binnen het Noorden en het Zuiden kozen we telkens een centrale en een perifere regio om na te gaan of er per gebied (Noord/Zuid) sprake was van een interne centrum-periferiedynamiek. In ons historisch corpus vertegenwoordigen Holland en Brabant de centra, en kozen we Zeeland en Vlaanderen als periferieën. De periferieën zijn hier onderling aangrenzende gebieden. Dit stelde ons in staat om een eventuele areale distributie in kaart te brengen. Tot slot bevat het HCD drie genres: handgeschreven administratieve teksten en egodocumenten, en gedrukte pamfletten.

In dit corpus werden zes orthografische, morfonologische en morfosyntactische variabelen geanalyseerd. Afhankelijk van het

distributediepatroon kon er dan sprake zijn van monocentriciteit, pluricentriciteit of pluriarealiteit. We operationaliseerden deze concepten als volgt:

- In het geval van **monocentriciteit** – de dominante visie in de traditionele taalgeschiedschrijving – zouden nieuwe vormen zich verspreiden van Brabant naar de andere regio's in de 16de eeuw, en vanaf de 17de eeuw van Holland naar Zeeland en de Zuidelijke regio's.
- **Pluricentriciteit** is van toepassing indien de politieke grens tussen de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden zou leiden tot een verschillende distributie aan elke kant van de grens. Een bepaalde variant in het Noorden staat daarbij tegenover een andere variant in het Zuiden. Dit is pluricentriciteit in de *nationale betekenis*. Daarnaast kan er ook sprake zijn van pluricentriciteit in de *strikte betekenis*, zonder de nationale component. In dat geval zouden Holland en Brabant als taalkundige centra fungeren in de 16de of 17de eeuw, en was er dus eenvoudigweg meer dan één centrum.
- Er is sprake van **pluriarealiteit** indien de aangrenzende dialectgebieden Zeeland en Vlaanderen een soortgelijke distributie zouden vertonen. Zeker bij variabelen die een basis hebben in het gesproken taalgebruik (sjwa-apocope, negatie, relativa) is een dergelijke areale distributie aannemelijk. Het gaat dan om varianten die deel uitmaken van een dialectcontinuüm: bepaalde varianten in Zeeland komen ook voor in Vlaanderen (en andersom), maar verschijnen niet in de respectievelijke centra.

We kijken in dit laatste hoofdstuk terug op ons onderzoek, dat vernieuwend is in de volgende opzichten.

Ten eerste kwam de historische dimensie van pluricentriciteit niet of nauwelijks aan bod in eerder onderzoek over het fenomeen. De toepassing van het moderne concept pluricentriciteit op een historische context is dus nieuw voor het Nederlands. Het is enigszins opmerkelijk dat een dergelijke historisering ontbreekt. Pluricentriciteit is namelijk in se een diachronisch geïnspireerd concept. We bedoelen hiermee dat de verspreiding van

standaardvarianten in de ruimte bijna altijd ook een verspreiding in de tijd impliceert. In onze visie mag deze cruciale dimensie in het huidige debat over pluricentriciteit meer op de voorgrond treden. Naast de historische dimensie was het onze ambitie om een bijdrage te leveren aan de theoretische discussie over pluricentriciteit en pluriarealiteit.

Als tweede vernieuwend element noemen we hier de corpusopbouw. Voor het onderzoek naar historische pluricentriciteit was er nood aan een corpus dat aan bepaalde voorwaarden voldeed. Een diachroon corpus, waarin specifieke regio's en verschillende genres betrokken worden bestond nog niet voor het Nederlands. De samenstelling en opbouw van het corpus vergden heel wat inspanningen. Teksten vinden die beantwoordden aan de criteria op het gebied van genre, periode en regio bleek soms een uitdaging, maar dankzij gebundelde krachten aan de Vrije Universiteit Brussel en de Universiteit Leiden is toch een gebalanceerd en solide corpus tot stand gekomen. Het spreekt voor zich dat het *Historical Corpus of Dutch* een fundamenteel onderdeel van het ondernomen doctoraatstraject uitmaakt.

Ten derde – en aansluitend bij de corpusopbouw – legden we met ons onderzoek de basis voor een geïntegreerde geschiedenis van het Nederlands. In de traditionele taalgeschiedschrijving worden het Noordelijke en het Zuidelijke Nederlands vaak apart besproken, waarbij – afhankelijk van de periode – de nadruk telkens ligt op een van beide variëteiten. In het *Historical Corpus of Dutch* werden Noordelijk en Zuidelijk taalgebruik geïntegreerd. Dit stelde ons in staat om variatie in het *hele* Nederlandse taalgebied gelijktijdig in kaart te brengen. We keken specifiek naar de interacties tussen de vier regio's in ons corpus, in verschillende richtingen.

In Paragraaf 2 worden eerst de belangrijkste uitkomsten voor elke variabele samengevat. Nadien reflecteren we in Paragraaf 3 over de mogelijke beperkingen van het onderzoek. Deze worden gevolgd door algemene conclusies over de taalexterne variabelen periode, genre en regio. We sluiten dit hoofdstuk af met enkele slotbeschouwingen in Paragraaf 4. In deze laatste paragraaf wordt expliciet teruggekoppeld naar de concepten monocentriciteit, pluricentriciteit en pluriarealiteit.

2 Uitkomsten per variabele

Spelling van /a:/ in gesloten syllabe

Voor de spelling van /a:/ in gesloten syllabe beschouwden we drie varianten: <aa>, <ae> en <ai>. Die laatste variant kwam uiteindelijk amper voor in ons corpus. We konden vaststellen dat de meerderheid van de tokens met <ae> gespeld werd. De algemene distributie van de varianten (voorkeur voor <ae>) werd weerspiegeld in de drie genres: er kwamen geen grote genreverschillen aan het licht, en de invloed van het genre was voor deze variabele dan ook eerder beperkt. Wel constateerden we dat de formelere administratieve teksten niet het voortouw namen als het ging om de <aa>-spelling. In de 17de eeuw kwam de nieuwe variant zichtbaar op in de egodocumenten (Holland) en de pamfletten (Holland en Brabant), terwijl deze nagenoeg niet voorkwam in de administratieve teksten. De taalexterne variabelen regio en periode oefenden een onmiskenbare invloed uit op de verdeling van de spellingvarianten. Praktisch afwezig in de 16de eeuw kwam de <aa>-spelling in de 17de eeuw op in Holland en Brabant. In de 18de eeuw was <aa> overtuigend de meerderheidsvariant geworden in de Noordelijke regio's, terwijl de grote meerderheid van de tokens in Brabant nog met <ae> gespeld werd, en <aa> zo goed als niet voorkwam in Vlaanderen. Het is in de 18de eeuw dat zich een duidelijk verschil aftekende tussen het Noorden en het Zuiden van het taalgebied. Waar Holland en Zeeland in de 19de eeuw haast volledig overgestapt waren op de <aa>-spelling, bleef <ae> dominant in het taalgebruik in Brabant en Vlaanderen. In de Zuidelijke normatieve traditie uit de tweede helft van de 18de eeuw werden de spellingvarianten <ae> en <aa> ook expliciet tegenover elkaar geplaatst, waarbij <ae> als typisch Zuidelijk en <aa> als typisch Noordelijk gold (Rutten, 2011, pp. 186-188).

In het patroon van verspreiding dat we voor deze spellingvariabele waarnemen herkennen we een centrum-periferiedynamiek en pluricentriciteit. Het regionale patroon in de 17de eeuw kunnen we duiden als een centrum-periferieverschil (Holland tegenover Zeeland en Brabant tegenover Vlaanderen), maar ook als pluricentriciteit in de strikte betekenis. De verandering gaat namelijk uit van Holland en Brabant. Het centrum-periferieverschil is in de 18de eeuw verdwenen in het Noorden, maar blijft tot en met de 19de eeuw bestaan in het Zuiden. Het Noord-Zuidverschil vanaf de 18de eeuw wijst dan weer in de richting van pluricentriciteit in de nationale

betekenis. We zien dan een andere ontwikkeling in het Noorden en het Zuiden, die we in verband kunnen brengen met de politieke grens tussen de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden.

Spelling van /k/ in woordfinale positie

Voor de orthografische representatie van /k/ in woordfinale positie analyseerden we eveneens drie spellingvarianten, namelijk <c>, <ck> en <k>. Iets meer dan de helft van de tokens werd in ons corpus met de moderne variant <k> gespeld. Het aantal spellingen met <k> was het hoogst in de gedrukte pamfletten. In dit genre kwamen de oudere spellingvormen met <c> en <ck> procentueel gezien het minst vaak voor. In de handgeschreven egodocumenten werd de spelling met <k> van de drie varianten het meest gebruikt, al bevatte dit genre dan weer de meeste <c>-spelling. De formelere administratieve teksten waren echter het meest conservatief: in dit genre was de moderne variant ondergeschikt aan de spelling met <ck>. Daarnaast bepaalde de periode in grote mate de distributie van de varianten. Zo was het gebruik van <c> hoofdzakelijk terug te voeren naar de 16de eeuw en kwam de moderne variant <k> – net als <aa> – pas op in de 17de eeuw. In combinatie met de variabele regio leverde dit enkele interessante inzichten op. De variant <k> verscheen in de 17de eeuw in elke regio; we namen daarbij een centrum-periferieverschil in het Noorden waar, maar niet in het Zuiden. De 18de eeuw ging vervolgens gepaard met een opvallend Noord-Zuidverschil: terwijl de Noordelijke regio's de <k>-spelling dan bijna volledig overgenomen hadden, was <ck> nog de meerderheidsvariant in de Zuidelijke regio's. We maakten hieruit op dat de verandering zich iets langzamer voltrok in het Zuiden van het taalgebied. In de 19de eeuw was dit Noord-Zuidverschil echter verdwenen. Ook de Zuidelijke regio's waren toen haast volledig overgeschakeld op de <k>-spelling.

Net als bij de spelling van /a:/ in gesloten syllabe kan de distributie van de spellingvarianten in de 18de eeuw beschreven worden in termen van pluricentriciteit (in de nationale betekenis). Opnieuw blijkt de politieke grens tussen Noord en Zuid in de 18de eeuw implicaties te hebben op taalkundig vlak. Anders dan bij de spelling van /a:/ is bij de spelling van /k/ het Noord-Zuidverschil verdwenen in de 19de eeuw. Voorts is een centrum-periferieverschil binnen het Noorden en het Zuiden minder relevant voor deze variabele.

Spelling van /t/ bij werkwoorden met een d-stam

Als derde spellingvariabele onderzochten we de werkwoordsuitgangen bij stammen op *-d* in de 2de en 3de persoon singularis en de 2de persoon pluralis van de indicatief presens. In deze posities kon in het verleden <t>, <d> of <dt> gespeld worden. Van deze drie varianten was de <dt>-spelling het sterkst vertegenwoordigd in ons corpus. Daarnaast kwamen de varianten <t> en <d> ongeveer even vaak voor. De voorkeur voor <dt> werd weerspiegeld in de administratieve teksten en (vooral) in de pamfletten. In de egodocumenten werd daarentegen minder dan de helft van de tokens met <dt> gespeld. Deze variant verscheen wel nog net iets vaker dan <t> en <d> in de persoonlijke geschriften. Uit de literatuur konden we opmaken dat de drie varianten al naast elkaar voorkwamen in het Middelnederlands (Gledhill, 1973, p. 255). De <dt>-spelling dook effectief al relatief vaak op in de 16de eeuw. In tegenstelling tot de vorige twee spellingvariabelen observeerden we hier geen gestage toename van de moderne variant door de eeuwen heen. We moesten daarentegen rekening houden met het traject van elke variant afzonderlijk. In de 16de eeuw concurreerden <dt> en <t> sterk met elkaar. Nadien volgden de drie spellingvarianten elkaar op als dominante variant: <t> in de 17de eeuw, <d> in de 18de eeuw en tot slot <dt> in de 19de eeuw. In de 19de eeuw werd de <dt>-spelling dus opnieuw belangrijker, tot op vandaag. In de 17de, 18de en 19de eeuw hadden we telkens te maken met supralocalisatie van één bepaalde variant. Gelet op de inkomende variant per eeuw konden we ook het regionale patroon in kaart brengen. De spelling met <t> was in de 16de eeuw al het meest aanwezig in Zeeland en had zich in de 17de eeuw (supralocalisatie van <t>) verspreid over de andere regio's. De <d>-spelling, die in de 18de eeuw dominant werd, leek dan weer uit te gaan van Vlaanderen. De variant <d> bleef namelijk onder de radar in de 16de en 17de eeuw, maar dook toen wel al enkele keren op in Vlaanderen. De periferieën Zeeland en Vlaanderen gedroegen zich – weliswaar los van elkaar – in die zin progressief. In de 18de eeuw (supralocalisatie van <d>) was Vlaanderen echter net conservatief met de meeste <t>-spellingen. Wanneer de moderne <dt>-spelling in de 19de eeuw vervolgens de bovenhand kreeg manifesteerde zich een Noord-Zuidverschil. De uitgang *-dt* was toen duidelijk de norm geworden in de Noordelijke regio's, terwijl een substantieel deel van de tokens in het Zuiden nog met <d> gespeld werd. Binnen het Zuiden was er wel nog een markant verschil tussen het centrum Brabant en de periferie Vlaanderen: terwijl Brabant de moderne

variant <dt> in grote mate overgenomen had, was de spelling met <d> nog dominant in Vlaanderen.

Door de verschillende inkomende varianten is het moeilijk om de distributie te beschrijven in termen van monocentriciteit, pluricentriciteit of pluriarealiteit. Het Noord-Zuidverschil in de 19de eeuw wijst wel op pluricentriciteit in de nationale betekenis: in het Noorden van het taalgebied is <dt> dan de norm geworden, terwijl <d> ook nog een noemenswaardige variant is in het Zuiden. Daarnaast is er in de 19de eeuw binnen het Zuiden sprake van een centrum-periferieverschil.

Sjwa-apocope

In het vierde analysehoofdstuk onderzochten we de sjwa-apocope bij werkwoordsvormen in de 1ste persoon singularis van de indicatief presens. Bij deze werkwoordsvormen konden we in ons corpus vier mogelijke uitgangen onderscheiden: de nuluitgang (-Ø), -e, -en en -t. De laatste twee varianten kwamen echter slechts zelden voor in het corpus. Na de algemene distributie lieten we deze dan ook verder buiten beschouwing. De nuluitgang was met drie vierde van de tokens dominant in het HCD. Een kleiner deel van de tokens kreeg dus nog de uitgang -e. Net als bij de spelling van /a:/ en de spelling van /k/ zagen we hier hoe de moderne variant door de eeuwen heen terrein won. De sjwa-apocope was wel al aan de gang in de 16de eeuw. In de 19de eeuw was de sjwa-uitgang bijna volledig verdrongen uit het taalgebruik. Wat de regionale variatie aangaat, konden we vaststellen dat de verandering van sjwa-vormen naar geapocopeerde vormen in de 17de eeuw geleid werd door Holland. We beschikten over onvoldoende tokens om een sluitend oordeel te vellen over de regionale verspreiding in de 16de eeuw. Meer onderzoek is op dat punt noodzakelijk. In de 18de eeuw hadden de geapocopeerde vormen ook in de drie andere regio's de bovenhand genomen. De apocope was toen al iets meer gevorderd in de Noordelijke regio's, wat zich uitte in een klein Noord-Zuidverschil. Dit bleef enigszins zichtbaar in de 19de eeuw, toen de Noordelijke regio's volledig overgestapt waren op de geapocopeerde vormen. We lieten de conclusie over het 19de-eeuwse Zuiden nog open door het lage aantal tokens (Brabant) en te weinig verschillende scribenten (Vlaanderen). Aangezien we voor deze variabele zochten naar werkwoordsvormen in de 1ste persoon enkelvoud, en deze vormen zeer zelden voorkomen in de administratieve teksten, beperkten we ons voor de genreverschillen tot de egodocumenten en de pamfletten. Onze

vaststelling was dan dat het percentage van de nuluitgang hoger lag in de pamfletten dan in de egodocumenten en de pamfletten dus progressiever waren. De apocope voltrok zich ook door de eeuwen heen sneller in de gedrukte pamfletten.

Voor deze variabele konden we vooral besluiten dat de verandering aangevoerd werd door Holland in de 17de eeuw. Een eeuw later had de moderne variant zich verder verspreid over de andere regio's. Onze resultaten bevestigen in die zin de traditionele opvatting dat Holland het enige centrum was van waaruit de nieuwe vormen, die later de standaardvormen zouden worden, zich verspreidden.

Negatie

In Hoofdstuk 9 kwam de verandering van de oudere tweeledige negatie naar de moderne eenledige negatie aan bod. De enkele negatie maakte in ons corpus ongeveer twee derde van het geheel uit. Naast de gebruikelijke taalexterne factoren onderzochten we voor deze variabele ook de invloed van de syntactische context. Deze taalinterne factor bleek in eerder onderzoek telkens opnieuw bepalend voor het type negatie. In overeenstemming met de literatuur toonden onze resultaten aan dat V1-contexten het meest progressief waren, en SOV-contexten het meest conservatief. Verder was de verandering al zichtbaar in de 16de eeuw en zo goed als voltooid in de 19de eeuw. De tweeledige negatie kwam namelijk amper nog voor in onze 19de-eeuwse teksten. De eenledige negatie was in de vroegste periode het meest gevorderd in Holland, maar verscheen dan ook al in de andere regio's. In de 17de eeuw werd een sterke stijging van het percentage enkele negatie geregistreerd in Holland, Zeeland en Vlaanderen. Deze regio's hadden samen een voorsprong op Brabant, waar de tweeledige ontkenning dan nog de meerderheidsvariant was. In de 18de eeuw had de verandering zich al grotendeels voltrokken in het Noorden. In tegenstelling tot de 17de eeuw volgde Brabant in de 18de eeuw eerder de Noordelijke regio's en bleef Vlaanderen dan als enige regio achter met de tweeledige negatie als dominante variant. Het Noord-Zuidverschil dat zich in de 18de eeuw manifesteerde is dus vooral een verschil tussen de Noordelijke regio's (waarbij Brabant aansluit) en Vlaanderen. In de 19de eeuw stabiliseerde de situatie zich en was er amper nog variatie. Over het algemeen kwam de eenledige negatie het vaakst voor in de pamfletten, en was het relatieve aandeel van de tweeledige negatie nog het grootst in de administratieve

teksten. Het percentage eenledige negatie lag iets hoger in de egodocumenten dan in de administratieve teksten. Diachroon gezien waren de genreverschillen echter niet zo groot, maar bespeurden we wel verschillende snelheden waarmee het aandeel van de moderne variant toenam.

We kunnen concluderen dat pluricentriciteit in de nationale betekenis opnieuw van toepassing is op de distributie in de 18de eeuw. De eenledige negatie was toen duidelijk de norm geworden in het Noorden, terwijl de tweeledige negatie vooral in Vlaanderen nog een rol speelde. Naast pluricentriciteit was er in de 18de eeuw sprake van een opvallend centrum-periferieverschil binnen de Zuidelijke Nederlanden.

D-/w-relativa

In het laatste analysehoofdstuk bestudeerden we de verschuiving van d-naar w-relativa bij de betrekkelijke bijwoorden en betrekkelijke voornaamwoordelijke bijwoorden. Het moderne w-relativum bleek de dominante variant in ons corpus. De verandering naar w-vormen had in de 16de eeuw al een bepaald stadium bereikt en was in grote mate voltooid in de 19de eeuw. De d-relativa werden toen nog in beperkte mate gebruikt. In de 16de eeuw verschenen de w-vormen zichtbaar vaker in de centra Holland en Brabant dan in de corresponderende periferieën. Binnen het Noorden en het Zuiden was er dus sprake van een centrum-periferieverschil in de 16de eeuw. In de 17de eeuw werd dit verschil echter opgeheven in het Noorden, en was er nog maar een klein verschil tussen Brabant en Vlaanderen in het Zuiden. De 17de en 18de eeuw gingen eerder gepaard met wisselende regionale tendensen, waarop de situatie zich stabiliseerde in de 19de eeuw en alle regio's overtuigend voor de w-relativa kozen. Bij de distributie per genre bleek dat de administratieve teksten en de pamfletten iets progressiever waren dan de egodocumenten. Het moderne w-relativum was in elk genre de meerderheidsvariant, maar in de egodocumenten werden nog de meeste d-vormen aangetroffen. Wanneer we de diachrone dimensie mee in overweging namen, stelden we wel vast dat de administratieve teksten vooral in de 16de eeuw, maar ook in de 17de eeuw minder w-vormen produceerden dan de egodocumenten en de pamfletten. Vanaf de 18de eeuw namen de administratieve teksten de w-relativa echter massaal over. Bij de egodocumenten (en in mindere mate ook bij de pamfletten) registreerden we daarentegen in de vroegste drie periodes eerder een geleidelijke

overname van de w-vormen. De verandering voltrok zich dus in een verschillend tempo binnen elk genre. Van de drie genres kwamen de d-relativa in de 19de eeuw nog het vaakst voor in de egodocumenten.

Het regionale patroon in de 16de eeuw wijst op een centrum-periferieverschil in het Noorden en het Zuiden. De verandering leek in de 16de eeuw aangevoerd te worden door Holland en Brabant, wat als pluricentriciteit in de strikte betekenis geïnterpreteerd kan worden. In de volgende eeuwen kunnen we het distributiepatroon echter niet beschrijven aan de hand van de concepten monocentriciteit, pluricentriciteit of pluriarealiteit. Er is namelijk niet één duidelijk centrum aan te wijzen in de 16de of 17de eeuw (monocentriciteit). Verder lijken noch de nationale grenzen (pluricentriciteit), noch de dialectgrenzen (pluriarealiteit) een rol te spelen bij de distributie van de varianten.

3 Algemene reflectie en conclusies

Vooraleer we enkele algemene conclusies formuleren met betrekking tot de taalexterne onafhankelijke variabelen periode, genre en regio, reflecteren we over de mogelijke beperkingen van het ondernomen onderzoek.

Allereerst trekken we conclusies op grond van geschreven taalgebruik, maar beschikken we niet over de attitudes van de toenmalige sprekers. Onder meer Dollinger (2019a) vestigt in het huidige debat over pluricentriciteit de aandacht op taalattitudes en identiteit. Dat taalattitudes en identiteit belangrijke elementen zijn in de theorie over pluricentriciteit blijkt ook uit twee van de criteria die Muhr (2012; 2016) opsomt voor pluricentriciteit, namelijk *acceptance of pluricentricity* en *relevance for identity* (cf. Hoofdstuk 3). Met een historisch corpus kunnen we uiteraard niet peilen naar attitudes. Wanneer we in Paragraaf 2 van dit hoofdstuk dus spreken over pluricentriciteit in de 18de eeuw weten we niet of onze scribenten zich ook effectief bewust waren van twee variëteiten aan elke kant van de grens. In de normatieve traditie uit de 18de eeuw vinden we echter wel aanwijzingen voor een eigen Zuidelijke (talige) identiteit. Met name in de tweede helft van de 18de eeuw werd in Zuidelijke metalinguïstische publicaties een typisch Noordelijke spelling tegenover een typisch Zuidelijke spelling geplaatst, waarbij bepaalde spellingvarianten geassocieerd werden met een Noordelijke of Zuidelijke identiteit (Vosters, Rutten, Van der Wal &

Vandenbussche, 2012, pp. 139-140). In zekere zin werden we dan ook geïnformeerd over taalattitudes, weliswaar binnen het Zuidelijke metalinguïstische discours. We argumenteren dat we, door telkens de standpunten van de grammatici te beschouwen, deels tegemoet kunnen komen aan het gebrek aan kennis van echte taalattitudes bij een bredere groep van taalgebruikers.

Een tweede bedenking betreft de invloed die toegeschreven wordt aan een bepaalde regio. Bij de sjwa-apocope beschrijven we bijvoorbeeld dat de geapocopeerde vormen zich verspreid hebben van Holland in de 17de eeuw naar de andere regio's in de 18de eeuw. Op die manier wordt – misschien te eenvoudig – verondersteld dat Holland een invloed uitoefende op de drie andere regio's. Een verschil in chronologie is weliswaar mogelijk, maar het wijst niet noodzakelijk op een causaal verband of invloed per se. In dit specifieke geval is de invloed van Holland evenwel waarschijnlijk. De sjwa-apocope heeft namelijk geen basis in de gesproken taal in Zeeland en Vlaanderen (cf. Hoofdstuk 8, Paragraaf 5). De vormen zonder *-e* moeten zich dus wel verspreid hebben van Holland naar Zeeland, en verder naar Vlaanderen.

In het vervolg van deze paragraaf formuleren we de algemene conclusies met betrekking tot de taalexterne onafhankelijke factoren in ons onderzoek.

3.1 Periode

Op de werkwoordsuitgangen bij stammen op *-d* na zagen we allereerst dat de moderne variant zich door de eeuwen heen verspreidde in de vorm van een s-curve. Voor sommige variabelen was de 19de eeuw (bijna) het eindpunt van de verandering (/k/, sjwa-apocope, negatie), terwijl dit eindpunt voor andere variabelen vermoedelijk later in de 19de eeuw te situeren was (/a:/, relativa). Op grond van de verschillende s-curves constateerden we verder dat de 18de eeuw voor veel variabelen een doorbraak van de moderne variant betekende. Dit is een interessante vaststelling. De 18de eeuw in het Noorden werd immers lange tijd beschouwd als een periode die weinig interessant was op taalkundig vlak. Dit beeld is intussen wel bijgesteld (Van der Wal & Van Bree, 2008, p. 232; Vosters, 2011, p. 13). Het beeld van het Zuidelijke Nederlands in de 18de eeuw was al helemaal niet rooskleurig (Van der Horst, 2004). De opvatting dat het Zuidelijke Nederlands in de 18de eeuw in verval

was wordt door Van der Horst (2004) bestempeld als een mythe. Ook recenter empirisch onderzoek toonde aan dat deze opvatting onjuist was (zie o.a. Rutten & Vosters, 2011; Vosters, Rutten & Vandenbussche, 2012). Dezelfde 18de eeuw blijkt nu in het taalgebruik een sleutelperiode te zijn geweest.

3.2 Genre

Wat de genreverschillen betreft konden we vaststellen dat de moderne varianten over het algemeen eerder overgenomen werden door de gedrukte pamfletten. Het taalgebruik in dit genre kunnen we dus kenmerken als het meest progressief. Bij bepaalde individuele resultaten was er bovendien ook regelmatig sprake van een sterke invloed van de pamfletten. Het relatief hoge percentage <k>-spelingen in Vlaanderen in de 17de eeuw was bijvoorbeeld toe te schrijven aan één bepaald pamflet. Ook de geapocopeerde vormen in Vlaanderen in de 17de eeuw zijn afkomstig van de pamfletten, net als het percentage eenledige negatie. Op zich is het niet zo verrassend dat de moderne varianten het vaakst opdoken in de gedrukte en dus geredigeerde pamfletten. Van gedrukte teksten kan namelijk verwacht worden dat het taalgebruik meer gestandaardiseerd is. In het *Going Dutch Corpus* bleek het taalgebruik in de gedrukte kranten eveneens uniformer dan het taalgebruik in de handgeschreven private brieven en dagboeken/reisverslagen (Krogull, 2018).

Tegenover de gedrukte pamfletten in het HCD staan handgeschreven administratieve teksten en egodocumenten. Uit onze resultaten konden we niet afleiden dat het ene handgeschreven genre overtuigend progressiever was dan het andere. De verhouding tussen de administratieve teksten en de egodocumenten verschilde per variabele: bij de spelling van /k/ waren de administratieve teksten conservatiever dan de egodocumenten; bij de spelling van /t/ waren de egodocumenten conservatiever dan de administratieve teksten; bij de relativa waren de administratieve teksten conservatiever in de 16de en 17de eeuw, maar net progressiever in de 18de en 19de eeuw. Verder noteerden we geen grote genreverschillen bij de spelling van /a:/, en was het verschil tussen administratieve teksten en egodocumenten eerder klein bij de negatie. Bij de sjwa-apocope was tot slot enkel een vergelijking mogelijk tussen de egodocumenten en de pamfletten. De administratieve teksten en de egodocumenten waren over het algemeen

wel conservatiever dan de gedrukte pamfletten. Voor de factor genre in ons onderzoek kunnen we dus besluiten dat er vooral een verschil was tussen de handgeschreven en gedrukte genres in het corpus.

3.3 Regio

Een algemene observatie met betrekking tot de factor regio was dat de regionale variatie sterk verschilde per variabele. De moderne varianten verspreidden zich dan ook niet telkens volgens hetzelfde patroon, bijvoorbeeld van het Noorden naar het Zuiden of van het centrum naar de periferie binnen elk gebied (Noord/Zuid). Behalve bij de sjwa-apocope was er in de 16de of 17de eeuw ook geen duidelijk zwaartepunt van de verandering aan te wijzen. De centrum-periferieverschillen bleken overigens niet zo sterk, zeker niet in de Noordelijke Nederlanden. Indien er in het Noorden al van een centrum-periferieverschil gesproken kon worden, was dit te situeren in de 16de en 17de eeuw. Het verschil tussen Holland en Zeeland was doorgaans verdwenen in de 18de eeuw. De centrum-periferiedynamiek was dus eerder van toepassing op het Zuiden. Bij de spelling van /a:/ was het verschil tussen centrum Brabant en periferie Vlaanderen persistent van de 17de tot en met de 19de eeuw. Bij de spelling van /k/ en de negatie manifesteerde het verschil zich in de 18de eeuw en was het vervolgens verdwenen in de 19de eeuw. Bij de spelling van /t/ bespeurden we daarentegen pas een centrum-periferieverschil in de 19de eeuw. Ook hier zien we dus geen eenduidige tendens.

De dynamiek tussen het Noorden en het Zuiden van het taalgebied bleek belangrijker in ons onderzoek. Bij drie variabelen tekende zich namelijk een Noord-Zuidverschil af in de 18de eeuw: spelling van /a:/, spelling van /k/ en negatie. Daarnaast zagen we bij de spelling van /t/ een Noord-Zuidverschil in de 19de eeuw. We konden deze Noord-Zuidverschillen telkens in verband brengen met pluricentriciteit in de nationale betekenis. Hieruit volgt dat pluricentriciteit in deze betekenis voornamelijk voor de spellingvariabelen aangewend kon worden. Dit is gezien de normen tradities niet zo verwonderlijk. Aan de andere kant kunnen we ook besluiten dat pluricentriciteit in de nationale betekenis dus minder geschikt is om de morfonologische en morfosyntactische variabelen te beschrijven – met uitzondering van de negatie. We maakten verder twee keer melding van pluricentriciteit in de strikte betekenis: bij de spelling van /a:/ (17de eeuw)

en de relativa (16de eeuw). Uit die resultaten kunnen we dus niet afleiden of pluricentriciteit in deze betekenis geschikter is om spellingvariabelen te beschrijven. Pluricentriciteit in de strikte betekenis kwam dan ook nog minder vaak voor dan pluricentriciteit in de nationale betekenis. Hierdoor komt het begrip 'centrum' enigszins op losse schroeven te staan (cf. Paragraaf 4).

Tot slot merken we nog op dat de Noordelijke regio's in de 19de eeuw telkens volledig of bijna volledig overgeschakeld waren op de moderne (standaard)variant. In de Zuidelijke regio's bleven oudere varianten daarentegen soms nog langer circuleren (cf. spelling van /a:/, spelling van /t/).

4 Slotbeschouwingen

Nu de algemene conclusies van het onderzoek bekend zijn, keren we terug naar de kern van ons onderzoek, namelijk het concept pluricentriciteit en de alternatieve concepten monocentriciteit en pluriarealiteit.

Allereerst gaven onze resultaten geen blijk van consecutieve monocentriciteit. Holland had weliswaar een voortrekkersrol bij de sjwa-apocope in de 17de eeuw, maar er is geen reden om aan te nemen dat er voor taalveranderingen in het algemeen slechts één centrum was van waaruit nieuwe vormen zich verspreidden. Bij sommige variabelen in ons corpus fungeerden Holland én Brabant namelijk als centrum in de 16de of 17de eeuw (spelling van /a:/, relativa). Bij andere variabelen was er in de vroegste periodes dan weer geen duidelijk centrum aan te wijzen (spelling van /k/, spelling van /t/).

Er is nog minder reden om aan te nemen dat onze taalgeschiedenis gekenmerkt wordt door pluriarealiteit: de aangrenzende dialectgebieden Zeeland en Vlaanderen vertonen meestal net een andere distributie. Bij de spelling van /a:/ was Zeeland bijvoorbeeld al in de 18de eeuw overgeschakeld op de spelling met <aa>, terwijl <aa> toen nog praktisch afwezig was in Vlaanderen. Bij de spelling van /t/ was <d> in Zeeland de dominante variant in de 18de eeuw, terwijl de meerderheid van de tokens toen met <t> gespeld werd in Vlaanderen. Het is verder niet zo dat de slot-sjwa langer gebruikt werd in Zeeland en Vlaanderen, hoewel -e wel voorkomt in de Zeeuwse en

Vlaamse dialecten. Op de relativa na kunnen we voor elke variabele een tegenargument voor pluriarealiteit vinden. In ons onderzoek – met de bijhorende operationalisering van het concept – bleek pluriarealiteit dus niet geschikt als concept om taalveranderingspatronen te beschrijven. Op een dieper (lokaal) niveau zouden we misschien wel een pluriareale distributie kunnen waarnemen. We zijn ons bewust van die theoretische mogelijkheid.

Dan komen we uiteindelijk aan bij het concept pluricentriciteit. We kunnen eerst en vooral stellen dat het concept pluricentriciteit niet toepasbaar is als beschrijving van de hele periode, voor alle variabelen. Wel zagen we voor verschillende variabelen een Noord-Zuidverschil in de 18de eeuw. Bij de spelling van /a:/ en de spelling van /k/ kwam dit Noord-Zuidverschil het best tot uiting. De politieke grens tussen de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden zorgde dan voor een verschillende distributie aan elke kant van de grens. Het gaat dus om één specifieke periode waarin we het concept pluricentriciteit in de nationale betekenis kunnen aanwenden, en voor een beperkte set variabelen. In de strikte betekenis kwam pluricentriciteit nog minder voor. Voor het Nederlands kunnen we dus besluiten dat er geen reden is om pluricentriciteit als een cruciaal begrip in de taalgeschiedenis naar voren te schuiven. De uitkomsten van ons onderzoek suggereren alvast niet dat alle taalveranderingspatronen verklaard kunnen worden aan de hand van pluricentriciteit.

In de inleiding van dit hoofdstuk beschreven we dat het onze ambitie was om de basis te leggen voor een geïntegreerde geschiedenis van het Nederlands. Voor ons onderzoek was het dan ook noodzakelijk om de interactie tussen het Noorden en het Zuiden, en tussen centrale en perifere gebieden nader te bestuderen. We konden concluderen dat het beeld van een monocentrische taalgeschiedenis voor het Nederlands grotendeels niet klopt. We konden echter eveneens vaststellen dat het concept monocentriciteit ook niet vervangen kan worden door een pluricentrisch beeld. De invulling van een geïntegreerde taalgeschiedenis moet dus anders zijn dan we eerst voor ogen hadden. Uit de voorgaande bespreking werd namelijk duidelijk dat de invloed van centra tamelijk beperkt was. De vraag werpt zich dan ook op in welke mate we in toekomstig onderzoek nog moeten uitgaan van 'centra'. In de traditionele taalgeschiedschrijving staat die opeenvolging van centra wel centraal (monocentriciteit). Er wordt daarentegen heel weinig aandacht besteed aan geografische dynamieken en de mate waarin het Noordelijke en

Zuidelijke Nederlands verweven waren, zeker na de middeleeuwen. In een geïntegreerde geschiedenis staat die geografische variatie (in plaats van de notie van 'centrum') idealiter in het middelpunt van de belangstelling. We argumenteren dat dit een vruchtbare piste is, die in toekomstig onderzoek verder uitgewerkt dient te worden. Hopelijk kunnen we dan over enkele decennia de bladzijde met de traditionele visie definitief omslaan.

